אור הצפון — עמלות בתורה

עמלות בתורהא. "אם בחוקותי תלכו ואת מצוותי תשמרו" (ויקרא כו:ג). ואמרו חז"ל: "יכול אלו המצוות, כשהוא אומר 'את מצוותי תשמרו' הרי מצוות אמורות, הא מה אני מקיים, 'אם בחוקותי תלכו', להיות עמלים בתורה; וכן הוא אומר: 'ואם לא תשמעו לי' (ויקרא כו:יד) - יכול אלו המצוות, וכשהוא אומר 'ולא תעשו את כל המצוות האלה', הרי מצוות אמורות, אם כן למה נאמר, 'אם לא תשמעו לי', להיות עמלים בתורה" (ספרא בחוקותי א). הרי שכל הברכות והקללות כולן תלויות בעמלות התורה. אם תהיו עמלים בתורה, תתקיימנה כל הברכות האמורות; ואם לא תהיו עמלים בתורה, תתקיים כל התוכחה על צ"ח קללותיה והעולם יהיה חרב ושמם.

חז"ל פירשו מהי עמלות בתורה. כתוב שם: "'ואת מצוותי תשמרו ועשיתם אותם' - הוו עמלים בתורה על מנת לשמור ולקיים, כמו שכתוב (דברים ה:א): 'ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם'" (רש"י ויקרא כו:ג), כלומר שאין העמלות בתורה ושמירת המצוות שני ענינים נפרדים, אלא תנאי הוא בעמלות התורה שתכלול בירור ההלכה על כל פרטיה ותהא מכוונת כדי לקיימה למעשה. ובעמלות זו דוקא תלויות כל הברכות והקללות וכל קיומו של העולם.

והדברים קל וחומר. אם בלימוד המצוות, תנאי הוא שיהיו עמלים לברר את הלכותיהן על כל פרטיהן על מנת לקיימן, כל שכן שבשעת עשיית המצוות חייבים להתאמץ ולעמול לשמור אותן ולקיימן בכל פרטיהן ודקדוקיהן.

הנחה זו אנו מוצאים בכמה מאמרי חז"ל.

חז"ל אמרו: "גדול המצווה ועושה, ממי שאינו מצווה ועושה" (עבודה זרה ג ועוד), ופירשו שם בתוספות הטעם "מפני שהוא דואג תמיד לבטל יצרו ולקיים המצוה", היינו שהוא נאלץ להצטער ולהיות עמל כדי לקיים המצוה, והודות לעמלות זו מקבלת המצוה ערך אחר והוא מתגדל על ידה.

וכן פירש הרמב"ם הטעם במאמר בן הא הא "לפום צערא אגרא" (אבות ה:כג): "לפי מה שתצטער בתורה יהיה שכרך, ואמרו שלא יתקיים מן החכמה אלא מה שתלמד בטורח, עמל ויראה מן המלמד, אבל קריאת התענוג והמנוחה אין קיום לה ולא תועלת בה".

ובזה נבין מה שאמר רבי עקיבא: "כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה 'בכל נפשך' - אפילו נוטל את נשמתך, אמרתי מתי יבוא לידי ואקיימנו" (ברכות סא:), שלכאורה היה צריך רבי עקיבא לומר שכל ימיו היה משתוקק לקיים פסוק זה ולא לומר שהיה מצטער, אלא מכאן שיש ללמוד המצוות תוך דאגה וצער להיות עמל על מנת שיוכל לקיימן.1ראה חז"ל: "כך היא דרכה של תורה: פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל" (אבות ו:ד), כלומר, שדרכה של תורה היא על ידי צער ועמילות.

ומטעם זה דיבר הנביא בחומרה יתרה על מי שמקיים התורה כמצות אנשים מלומדה, כפי שכתוב: "יען כי נגש העם הזה בפיו ובשפתיו כבדוני ולבו רחק ממני ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה, לכן הנני יוסף להפליא את העם הזה הפלא ופלא" (ישעיה כט:יג-יד), כי כשעושים המצוות מתוך הרגל ושיגרא ואינן אלא בפה ובשפתים בלבד, אף כשיש בהן כיבוד ה' ויראת ה', הרי חסרים בהן הטורח והיגיעה ואין מצטערים על קיומן, וכאמור, אם לא עמלים בתורה יש פגם גם בלימודה וגם בקיומה, ונאמרו על כך כל דברי התוכחה שבתורה.

ב. ואם בכל המצוות כך, על אחת כמה במצות קריאת שמע שחרית וערבית שעיקר תוכנה הוא קבלת עול מלכות שמים, שחייבים לטרוח ולעמול ללמוד כל הלכותיה ולקיימה בכל תנאיה.

הפוסקים קבעו במצות קריאת שמע ש"יקרא בכוונה, באימה, ביראה, ברתת וזיע" (ראה שו"ע או"ח סא:א), ואם לא כיוון בפסוק ראשון לא יצא ידי חובתו. וזהו הטעם שתיקנו לקרוא ברכות לפניה כדי שיתבונן תחילה בגדולת ה', כגון: "פועל גבורות, עושה חדשות, בעל מלחמות וכו'". וכן דרשו חז"ל על הפסוק "כי לא יבינו אל פעולות ה' ואל מעשה ידיו" (תהלים כח:ה) - "כי לא יבינו אל פעולות ה", זו קריאת שמע, שהן קורין יוצר אור, 'ואל מעשה ידיו', כמו שנאמר 'ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים'" (ילקוט שם), כלומר, שלפני קריאת שמע צריך להתבונן בפעולות ה' ובמעשי ידיו כדי שמתוך כך יבוא להכיר אותו ויקבל עליו את עול מלכותו. ואם יחסיר אותה ההתבוננות הדרושה והכוונות המיוחדות, כדי שיקבל עול מלכות שמים בכל לבו ובאימה ויראה, כפי שמחייבת ההלכה, הריהו מחסיר בעמלותו בתורה ונאמרו עליו כל דברי התוכחה חס ושלום.

וזה מה שמסיים אותו כתוב: "יהרסם ולא יבנם", ודרשו חז"ל: "יהרסם בעולם הזה ולא יבנם לעולם הבא", כי אם אינו מתבונן לפני קריאת שמע בפעולות ה' ובמעשה ידיו, חסר כאן בקבלת עול מלכותו ובקיום המצוה כהלכתה, ואינו יוצא ידי חובתו בעמלות התורה, והרי מביא בזה הרס וחורבן.

ועוד, שהרי התורה קבעה זמנים לקריאת שמע, ואמרו חז"ל: "הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה" (ברכות ט:) ופירשו בגמרא: "שלא הפסיד ברכות" (שם י:). ולכאורה קשה, שאם עבר זמן המצוה למה קורא הברכות? אלא מכאן שגם כשאינו אלא לומד פרשה זו מבלי לקיים בזה מצות קריאת שמע, צריך להיות בכל התנאים של ההתבוננות בפעולות ה' ובמעשה ידיו, כדי להיות עמל בתורה ועל מנת לשמור ולקיים.

ומכאן שבזה שעבר זמן קריאת שמע, יש סתירה גם בעצם הדין של קורא בתורה, כי כשאיחר הזמן לא באונס ואינו מקבל עליו לתקן את המעוות בעתיד, אין לימוד זה על מנת לשמור ולקיים, שהרי באותה שעה הוא עושה היפך מזה וחסרה עמלותו בתורה.

ויש להוסיף עוד. חז"ל אומרים: "בא חבקוק והעמידן על אחת: 'וצדיק באמונתו יחיה'" (מכות כד.). רואים אנו שהאמונה היא יסוד כל תרי"ג המצוות, שהעמידו את כולן עליה, ורק מי שמושרש באמונה נקראים חייו בשם חיים. ואם אנו רוצים לקבל מושג מה זה חיים, צא ולמד מאדם הראשון, שהוא הראשון שבו נפח אלהים "נשמת חיים". ומסופר בתורה שבתחילת יצירתו שמו אותו בגן עדן, במקום של עידון העידונים וכל התענוגות שבעולם, וחכמתו היתה גדולה משל המלאכים. הרי שזאת היא צורת החיים שה' יתברך הטביע באדם בהתאם לדמותו הטבעית. וכל אדם ואדם ראוי מטבעו לצורת חיים

כזו של גן עדן על כל תענוגיו ועידוניו. ובידו להגיע לחיים כאלה על ידי האמונה, כדכתיב "וצדיק באמונתו יחיה", על ידי אמונה יגיע למושג החיים האמתי שהוא ראוי לו.

לאור זה שכל ערכי החיים תלוים באמונה, נבין למה כה חמור כל פגם קטן באמונה, מצד אחד; ולמה כה רב חשיבותה של כל עליה באמונה, מצד שני.

אברהם אבינו ראשון למאמינים היה, הוא הפיץ בעולם את האמונה בקל אחד, והכתוב מעיד עליו: "והאמין בה' ויחשבה לו צדקה" (בראשית טו:ו), וכן כתוב עליו: "ומצאת את לבבו נאמן לפניך" (נחמיה ט:ח). ובכל זאת כששאל: "במה אדע כי אירשנה" (בראשית טו:ח), אם כי לא היה זה אלא פגם בביטוי שפתים והשהייה לרגעים בלבד, בכל זאת הביא בזה פורענות גדולה וירידה רוחנית על דורותיו אחריו בגוף ובנפש, שהשתעבדו ארבע מאות שנה במצרים בחומר ובלבנים וירדו למדריגה פחותה, עד שהמלאכים טענו: "הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה" (ילקוט ראובני בשלח).

ומצד שני אנו רואים שבשעה שבני ישראל הגיעו לאיזו מדריגה באמונה וכתוב עליהם "ויאמן העם" (שמות ד:לא), זכו לגאולה (ראה מכילתא בשלח ו) ואם כי אמונה זו היתה עדיין קלושה והיה עוד חסר בה הרבה, שהרי כתוב: "ולא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה" (שמות ו:ט), ורק לאחר מכן כשהגיעו לים העידה עליהם התורה שבאו לידי אמונה שלמה, ככתוב: "ויאמינו בה' ובמשה עבדו" (שמות יד:לא), בכל זאת ראו בה בשמים ערך רב, והיא היא שהביאה ליציאת מצרים המהוה יסוד עיקרי בתורה.

והכל הוא, כאמור, משום שמהות החיים היא האמונה, שכל פגיעה קלה בה פוגעת קשות בכל מערכי החיים ובמקור החיים שהוא חי העולמים, וכל אחיזה קלה בה היא אחיזה בסנסיני החיים ומקשרת עם שרשי הבריאה ויסודי תבל.

ומעתה נלמד גם לימינו. אמנם דורותינו ירודים מאד, בכל זאת מנצנצים גם בזמננו פה ושם נצנוצי אמונה מובהקים, שהרי קיימים בכל עיר שבני ישראל חונים בהן בתי כנסיות ובתי מדרשות ורבים מתפללים בהם בכל ימות השנה ובפרט בשבתות ובחגים ובימים הנוראים, ובכוחה של אמונה באיזו מדריגה שהיא להביא כאמור לידי הגאולה.

ומכאן נבין שאף על פי שאמרו חז"ל שדורו של משיח יהיה במצב ירוד מאד, "שבעקבתא דמשיחא חוצפה יסגי והמלכות תיהפך למינות וכו' וכו'" (סוטה מט:), אבל מכיון שעדיין יהבהבו בו אורות האמונה פה ושם, יזכו לבואו של משיח ולגאולה השלמה.

ובאמת אין אנו יודעים דרכי ה', וכפי שמשמע מדברי חז"ל, תבוא העליה מתוך הירידה עצמה. חז"ל אומרים שעד שברא הקדוש ברוך הוא את עולמנו היה בונה עולמות אחרים ומחריבם, ש"אלף דור עלו במחשבה להיבראות תתקע"ד דורות מהם נמחו" (בראשית רבה כח: וראה המאמר "חורבן ובנין"). ואם מתוך החורבן עצמו בא הבנין, הרי יש לראות גם בחורבן שלבי הבנין, כמו ב"הוה אמינא" שבהלכה שגם זו נקראת תורה. ולפי זה נמצא שאין כל תימה שבתוך הדור של מינות וחוצפה, יזרח אורו של משיח. ואמנם ראינו בדורות שלנו, שלמרות הפורענות הגדולה שניתכה עלינו על ידי המלחמות וההתנגשויות השונות של העמים, באו גם תשועות רבות שניצלנו מאבדון חס ושלום ושוב שוקמו קהלות ישראל והתקיימו הישיבות וכו' ובתוך המצוקות עצמן נתגלו גאולות שונות.

ומשום כך תיקנו אנשי כנסת הגדולה את התפילות בלשון הוה: "גואל ישראל": "מקבץ נדחי עמו ישראל": "בונה ירושלים": "המחזיר שכינתו לציון" וכדומה, ולא בלשון עתיד כי בכל זמן, בכל המצבים ובכל הנסיבות, עלינו לראות שה' פועל באותה שעה עצמה בגאולת ישראל ובקיבוץ נדחי ישראל וכדומה. ומי שאינו מכיר בזה, חסר לו ביסודות האמונה.

ומשום כך אמרו חז"ל: "כל העונה אמן יתומה יהיה בניו יתומים: חטופה יתחטפו ימיו: קטופה יתקטפו ימיו" (ברכות מז.), והיינו שחוטף לענות "אמן" לפני גמר הברכה או מאחר לענות או אינו מדקדק בביטוי "אמן", ומגיע עונש כה חמור על כך, כי הרי בברכות מתבטאים עיקר יסודות האמונה. וזהו באמת פירושה של המלה "אמן", ואם הוא אינו מדקדק באמירתו או משתהה בזה, הרי זה פגם באמונתו, ומי שפגום באמונה פגומים כאמור כל חייו, וכל ימיו חטופים וקטופים.

ואם בתפלות ובברכות שאינן אלא מדרבנן, מי שאינו מדקדק בהן עונשו כה חמור, משום שיש בזה פגם באמונה שהוא יסוד החיים, על אחת כמה וכמה בברכות קריאת שמע וכל שכן בקריאת שמע עצמה שהיא מדאורייתא, שיש בהן קבלת עול מלכות שמים, כמה חמור הדבר אם לא מכוונים בהן כראוי ולא עמלים להגיע על ידן לידי אמונה שלמה וקבלת עול מלכותו בלב שלם. וכמה שקול הדבר משני הצדדים. אם השהייה קלה בביטוי שפתיים בעניני אמונה, הביאה שעבוד מלכות כה קשה לארבע מאות שנה, אילו פורעניות, חלילה, עלולה להביא התרשלות בעצם קבלת עול מלכות שמים; ומצד שני, אם אמונה קלושה הביאה לידי יציאת מצרים, איזו גאולת עולם אפשר להביא על ידי עמלות באמונה והתעמקות בה וקבלת מלכות שמים במלוא הכוונה ובכל תנאיה.

וזה מה שאמרו חז"ל: "הוי עז כנמר וקל כנשר ורץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים" (אבות ה:כ), כלומר, שיש לעשות כל המאמצים כדי לקיים מצוות ה', ולא רק מאמצים רגילים של בני אדם, אלא באפשרותו של אדם להגביר חילים ולאמץ כוחותיו עד כדי עזות של נמר, גבורה כארי וקלות כצבי וכנשר וכדומה.

וזה מה שראה בישראל אף בלעם הרשע שהיה שונאם בנפש וקרא עליהם: "הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא" (במדבר כג:כד), ופירשו חז"ל שכוונתו לגבורתם בעמלותם בקיום המצוות, ואמר: "אין אומה בעולם כיוצא בהם, הרי הן ישנים מן התורה ומן המצוות ועומדים משנתן כאריות וחוטפין קריאת שמע וממליכין להקדוש ברוך הוא ונעשים כאריות", וכן דורשים על סוף הפסוק: "לא ישכב עד יאכל טרף" שקורא קריאת שמע על מטתו ומתגבר בזה על כל המחבלים הבאים לטורפו (ראה במדבר רבה שם), כלומר, שתוך עמלותם לקיים מצוות ה' ולקבל עול מלכותו, הם נעשים כארי וכלביא ומתגברים על כל המפריעים והמחבלים.